

Рис. 2. Классификация кризисов по сферам деятельности региона

Таким образом, на основе проведенных исследований можно сделать следующие выводы:

отсутствие единого мнения авторов относительно дефиниций "антикризисное управление", "кризис" вносит, с одной стороны, определенного рода стохастичность и неоднозначность в данную проблематику, а с другой — вызывает необходимость дальнейших исследований;

выделение разнообразных кризисов и причин их возникновения можно рассматривать как основу формирования информационного пространства для антикризисного управления регионом и построения комплекса экономико-математических моделей его функционирования и развития.

Литература: 1. Антикризисное управление / Под ред. Э. М. Короткова. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 432 с.
2. Раевичева Е. В. Антикризисное управление: дефиниции, составляющие, инструменты // Сб. научн. трудов Междунар. научно-техн. конф. "Приборостроение — 2001". — Вестник ЧИТИ. — 2001. — С. 182 — 187.

УДК 323.2

Кузь О. М.,
Сахань О. М.

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються політико-психологічні чинники розвитку сучасного суспільства, включаючи політичні цінності, ідеї, інтереси, ставлення мас до політики держави, що проводиться на різних історичних етапах її розвитку, у вигляді численних форм політичної поведінки громадян, і вплив цих складових на розвиток і зміст політичного процесу. Автори звертають увагу на залежність психології мас, мотивів поведінки людей, діяльності організацій, рухів, колективів від характеру політичної соціалізації особистості та соціальних груп в умовах тієї чи іншої політичної системи.

Розвиток будь-якого суспільства становить низку складових, які послідовно ведуть суспільство до реалізації певних цілей.

Стаття надійшла до редакції
9.12.2002 р.

© Кузь О. М., Сахань О. М., 2003

лізації певних цілей і потребують всебічного вивчення та урахування їх для ефективного використання. До цих складових належать і політико-психологічні, серед яких політичні цінності, потреби, інтереси, прагнення, сподівання, політичні відчуття, емоції, настрої, думки, заботи, надії, очікування, звички, навички, традиції тощо посідають одне з найважливіших місць.

Звичайно, що розвиток суспільства, як багатомірний процес, включає і зміни у політичній сфері життя. За сучасних умов розвиваються протилежні засади політики: з одного боку, здійснюється її глобалізація, а з іншого — триває процес децентралізації та самоуправління. У ході політичного розвитку суспільства в результаті взаємодії різноманітних політичних сил відбуваються зміни у політичній поведінці, політичній культурі, в самій політичній системі суспільства.

Психологічне відображення політичної дійсності у свідомості людини безпосередньо фіксується у вигляді ціннісних суджень, переживань, вірувань, вольових настанов суб'єктів. Відповідно до них можна робити висновок про стан їх політичної свідомості, про ставлення суб'єктів до політичного процесу, політичної влади, їх мотиви, про ціннісні орієнтації та інші психологічні компоненти політичного життя. Дослідження показують, що деякі важливі політичні події здійснили певний вплив на політичний процес та на свідомість цілого покоління громадян (наприклад, розпад Радянського Союзу з його однопартійною комуністичною системою і створення незалежних держав з різними напрямками політичного розвитку та різними партійними системами або прийняття Конституції України; чеченська війна у Росії чи терористичні акти в США).

Звичайно, жодна значна політична подія не може залишатися байдужими людей, не може не вплинути на їх почуття, настрої, погляди. Іноді це призводить до якихось активних політичних дій, перегрупування учасників політичного процесу, що впливає на його зміст або стимулює його розвиток за новим сценарієм, що вже не раз відбувалося в історії людства. Якщо порівняти політичну поведінку пересічного громадянина України за часів Радянського Союзу, наприклад у 70 – 80-ті роки, з політичною поведінкою громадянина України на початку 90-х років, у період правового та соціального затвердження суверенності, незалежності та демократії в нашій країні, то перш за все ми побачимо, що радянський громадянин був ідеологізованою людиною. Його участь у політичному житті суспільства була продиктована страхом неминучого покарання владдю за непокору їй або самостійні дії всупереч політичному режиму чи була мотивована потребами кар'єри, звичайно, прихованими. Політична поведінка громадянина української держави на початку 90-х років пояснюється свідомим бажанням зробити особистий

внесок у перетворення політичної системи країни на демократичних засадах. Громадяни сучасної України не мають страху за свої політичні уподобання та їх активне відстоювання, вони відрізняються плюралістичним ставленням до будь-яких політичних поглядів та інтересів. На цьому прикладі ми бачимо, що зміни, які відбулися у політичній сфері країни, відобразилися на змісті політико-психологічних складових суспільства.

Оскільки у свідомості людей домінуючу роль відіграють чуттєві та емоційні, а не раціональні елементи, важко спрогнозувати, передбачити соціальне значення політичних процесів, що мають місце в нашому суспільстві, яке знаходиться на перехідному етапі свого розвитку. Неважко помітити, що певним політичним процесам, явищам, подіям передують відповідні психологічні явища. Зокрема, йдеться про підвищення популярності ідей і лідерів, які ці ідеї поширюють і пропагують. Можна згадати цілковиту зміну відповідних ідеалів, цінностей, норм моралі — всього, що стосується психології багатьох людей. Наприклад, такі зміни відбувалися у передреволюційній ситуації в царській Росії напередодні жовтня 1917 р. або на початку 90-х років, коли розпалася наймогутніша з держав світу — Радянський Союз — і почали створюватися самостійні держави на територіях колишніх республік. Отже, якщо психологічні стани та явища у відповідний спосіб зумовлюють певні політичні події і процеси, то цілком логічно, що й політичні процеси сприяють зміні психологічного стану їх учасників [1, с. 4], тобто в межах суспільства, що розвивається, активізуються політико-психологічні складові, які потребують особливої уваги, перш за все, з боку державних керівників, політичних лідерів, учених.

У кожної людини є своє розуміння політики, свої оцінки та погляди, які становлять "повсякденну свідомість" і можуть бути досить суперечливими. Усі ці орієнтири складаються під впливом багатьох чинників. Деякі з цих психологічних "маркерів" короточасні, інші — набувають форми уподобань. Без цих орієнтирів у свідомості людей жодна держава, партія чи лідер не може впливати на поведінку громадян. Навіть для того, щоб взяти участь у голосуванні на виборах, необхідно визначити пріоритети у цінностях, що пропонуються.

Цінності поділяються на такі, що санкціонуються і культивуються офіційно за допомогою широкої мережі спеціальної системи засобів, які є у державі, і такі, що існують на рівні побутової свідомості, незалежної від тих, що культивуються офіційно. Найчастіше між такими цінностями існує значна неузгодженість, а то й глибокі суперечності. Політичні цінності — це найвищі принципи, що забезпечують злагоду в суспільстві чи в окремих соціальних групах щодо основних цілей і проблем. Це об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких

людина ставиться як до того, що задовольняє її соціальні потреби, інтереси, і які залучає до сфери своєї життєдіяльності. Політичні цінності є невід'ємною частиною політичної культури і віддзеркалюються в політичній свідомості людей. На основі політичних цінностей суб'єкти політичного процесу обирають відповідний спосіб поведінки.

В сучасних умовах розвитку українського суспільства, коли здійснюється перехід від авторитарно-бюрократичної системи до демократичної, в суспільстві відбувається переусвідомлення і переоцінка політичних цінностей, що супроводжується ціннісною поляризацією політичної свідомості населення, загостренням протистояння і боротьби між прихильниками політичних цінностей, що сформувались в минулому, і тими, що зароджуються у даний час. Виявляється також прагнення перенести в життя українського суспільства політичні цінності, притаманні західним країнам. Проте не завжди цінності, що склалися на ґрунті політичної практики народів інших країн, є функціональними в українському суспільстві і сприймаються його населенням. Тому бездумне і некритичне запозичення чужих політичних цінностей, спроби вкоренити їх у культуру українського народу не є позитивними [2, с. 384 – 385].

Усвідомлення своїх інтересів та консолідація цінностей політичними партіями та рухами призводить до створення політичних доктрин, ідеологічних конструкцій, які становлять систематизовані, відносно несуперечливі набори політичних цінностей. Політичні доктрини та ідеології допомагають кожній окремій людині ототожнити себе зі своєю політичною групою. Суспільства, як і рухи, партії, об'єднання, групи окремих громадян, не можна уявити без ідеології, тобто системи певних ідей, що їх об'єднують або роз'єднують. Для кожного суспільства характерні певні ідеї, цінності, норми, у тому числі і політичні. Усі вони мають соціальне коріння — історичне, економічне, політичне. Політичні ідеї — не реальність, а уявне бачення людьми тих чи інших явищ, станів, тобто ідеї завжди відрізняються від реальності, вони лише окреслюють бажання людини, спонукають її до дії з метою реалізації ідей, їх перетворення на реально існуючі цінності.

Політичні ідеї, погляди, уявлення, об'єднуючись у певну систему, утворюють політичну ідеологію. Політичні ідеології є різновидом ідеологій, сукупністю певних ідей, норм, цінностей, символів, традицій, які об'єднують людей, спонукають їх до спільної політичної дії, боротьби. Політична ідеологія ґрунтується на потребі у конструктивних, позитивних орієнтирах, які визначають шляхи і засоби наближення до практичної реалізації соціально-економічних і політичних завдань [3, с. 43]. Так, державна символіка, символи партій, організацій, об'єднань,

соціальних груп, національностей, національних меншин тощо поєднують раціональну суть і раціонально трактоване значення тієї чи іншої соціальної цінності з відповідним емоційним рівнем і гостротою її сприйняття і переживання. На думку П. Сорокіна, "червоний колір переслідується не тому, що він червоний, а тому, що він символ думок, бажань і почуттів, які ворожі існуючому ладові". Політична історія підтверджує також думку французького політичного діяча М. Рокара про те, що конфронтація між окремими прошарками суспільства нерідко викликається символами. Отже, політична ідеологія є продуктом спеціалізованої свідомості, яка впливає на політичні вчинки людей лише завдяки мотивованій безпосередній активності громадян, на підставі їх практичної взаємодії між собою та з інститутами влади. Народні маси, соціальні спільноти безпосередньо не створюють ідеології, проте їхні інтереси, уявлення про суспільно-політичне життя є плідним ґрунтом для її формування.

Одним із головних спонукальних мотивів політичної діяльності людей, які беруть участь у політиці, а також тим, за рахунок чого суб'єкти політичного процесу — особистості, соціальні групи, класи, партії, рухи, об'єднання — виявляють своє ставлення до матеріального, соціального та духовного життя, є політичні інтереси. Ці елементи політико-психологічних складових суспільства знаходять свій вияв у тому, що політичні суб'єкти висувають конкретні вимоги до політичної влади, та борються за їх втілення. Політичні інтереси поділяють на індивідуальні та групові, класові та національні, суспільні та державні, партійні та окремих громадських організацій і об'єднань, такі, що виникають стихійно або на основі певних розроблених програм, прогресивні, реакційні, консервативні тощо [4, с. 75]. Так, у системі державної влади політичні партії є тими структурами, які здійснюють представництво політичних інтересів різних соціальних (наприклад, Селянська партія України — СПУ), релігійних (наприклад, Християнсько-демократична партія України — ХДПУ), етнічних (наприклад, Партія слов'янської єдності України — ПСЕУ) груп суспільства та інтересів самої партії. Щодо нашої багатопартійної країни, то більш ніж сто політичних партій, до складу яких входить понад мільйон громадян України, є виразниками як індивідуальних, так і колективних політичних інтересів певної частини нашого народу. Але колективні політичні інтереси лише умовно можна вважати такими, оскільки вони ніколи не будуть штучним поєднанням політичних інтересів окремих учасників політичного життя. Тому перед керівництвом держави стоїть складне завдання — відшукати в політичних інтересах багатьох людей те спільне, єдине, що об'єднує їх на певний, іноді короткий час.

Політична мобільність, що пов'язана зі швидкою та чутливою реакцією людини на зміну політичних умов, властива переважній більшості суб'єктів політики, може призводити як до позитивних, так і до негативних наслідків. Особливо в умовах боротьби різних ідеологій, якими сьогодні перенасичене політичне життя нашої багатопартійної країни. Складними виявилися і дотепер даються взнаки процеси, зумовлені психологічною несумісністю громадян, світогляд яких сформувався на основі фактично діаметрально протилежних ідеологій. Найяскравішим прикладом прояву політико-психологічних складових розвитку сучасного суспільства є ситуація, яка свого часу виникла у процесі об'єднання Західної і Східної Німеччини. Як відомо, ці дві частини Німеччини різнилися рівнем і якістю життя їх громадян. Подібне спостерігається й у вітчизняній історії, коли становлення української державності значною мірою ускладнюється саме через особливості психологічного складу, різну ментальність громадян, скажімо, Західної і Східної України. Тому громадяни країни відчувають гостру потребу в чіткій орієнтації, а політичні лідери — у чіткій концептуальній підставі політичних рішень, які вони ухвалюють.

Для сучасного політичного життя характерне панування суперечливих та швидкоплинних настроїв мас, які висловлюють своє невдоволення політичними структурами, окремими політичними лідерами, що нагнітають пристрасті, але, як правило, не пропонують конкретних механізмів і шляхів виходу зі складного становища. Розбіжність між словом і справами долається на користь слова. Останнє за умов мітингової, безперервної демократії розпалює напов, психологічно заряджає його на пошук чергових "ворогів". Так, останнім часом парламентська опозиція визначила головного з "ворогів" сучасного розвитку суспільства — Президента країни. Нею розпочато політичну кампанію щодо розпалювання недовіри до голови держави. Заклики до його звільнення з посади поглиблюють почуття занепокоєння, відчуття небезпеки, ненависті, а сподівання на поліпшення життя відсувають на другий план. Усе це може мати небезпечні наслідки, якщо в політичній поведінці не враховувати психологію мас, мотиви, інтереси, потреби, політичні настанови в поведінці людей, у діяльності організацій, рухів, колективів.

Формування, розвиток та прояви цих складових розвитку суспільства пов'язані із соціалізацією особистості та соціальних груп. У різні історичні епохи та у різних народів цей процес має свої особливості, що впливає на зміст політико-психологічних складових розвитку суспільства.

Сьогодні активна участь широких верств населення у політичному житті, зростання інтересу до політики відбиває глобальну тенденцію світового

розвитку. Вхідження до складного світу політики нових поколінь передбачає формування в них певного ставлення до політичних цілей, які вони застосують у конкретному суспільстві. Людина вступає у політичні відносини з певним рівнем психічних якостей, менталітетом, що дає їй змогу по-своєму сприймати політичне буття.

До 80-х років ХХ ст. в Радянському Союзі домінував гегемоністський тип політичної соціалізації, пов'язаний з активним протиставленням цінностей комунізму та капіталізму. Була створена система політичної соціалізації, яка дозволяла контролювати процес трансляції політичних цілей КПРС у внутрішню структуру особистості, починаючи з дитинства і закінчуючи дорослим життям. Усі інститути соціалізації — сім'я, дошкільні заклади, школи, вищі навчальні заклади, дитячі та молодіжні організації, КПРС — уособлювали механізм єдиної системи політичного виховання. Оскільки політику як галузь відносин і форму діяльності людей монополізувала верховна партійна влада, то середні громадяни сприймалися як неполітичні істоти, зливалися й губилися у політичному процесі, перетворювалися на об'єкт і засіб політико-психологічного маніпулювання. Вихід з цього становища вони бачили у сподіваннях на краще майбутнє. Психологія жертвовності поширювалася й укорінювалася у свідомості мас, а в поєднанні з психологією бідності потребувала авторитарного правління. Відсутність самостійного мислення не сприяла опорі тоталітарному політичному режимові. Однак, незважаючи на можливості тотального контролю за процесом соціалізації, набуття певними соціальними групами рис політичного суб'єкта відбувалося на основі ліберальних цінностей, які відрізнялися від комуністичних. До таких груп можна віднести творчу інтелігенцію, працівників торгівлі, дипломатів та ін.

Руйнування КПРС та комуністичної ідеології як офіційної, державної ідеології на початку 90-х років спричинило ліквідацію попередньої системи політичної соціалізації. Наше суспільство опинилося у стані політичної аномії, тобто політичної нерегульованості, коли стара система цінностей дискредитована (хоча на неї орієнтується значна група населення), а нові політичні цінності (ліберальні) поки що не "підкорили" широкі верстви населення. Колишні агенти політичної соціалізації зараз визнають різні політичні переваги, причому часто кон'юнктурні та егоїстичні. Так, наприклад, інститут сім'ї останнім часом є надто нестійким утворенням, а його члени політично наївні, щоб суттєво впливати на формування політичних передбачень дитини. Сьогодні важко назвати й організації, які займаються політичним вихованням населення. Більше того, ще не вирішена проблема, кого та як "виховувати" у політичному плані.

Поки громадянське суспільство в Україні не сформувалося, багатопартійна система країни теж не має достатніх підстав для ефективної соціалізації населення. Партії зайняті більше обслуговуванням групових інтересів керівництва, ніж серйозною політико-виховною роботою серед мас.

Найбільші можливості для формування політичних уподобань індивідів концентруються в руках засобів масової інформації (ЗМІ). Але в умовах ринку, коли існування ЗМІ залежить від тиражу, засобів та обсягу фінансування, від смаків та переваг споживачів їх "продукції", їх пряме значення змінюється. ЗМІ більш зацікавлені в сенсаціях та скандалах, які можуть привабити нових читачів, а значить і гроші.

Відсутність цілісної системи політичної соціалізації особистості призвела до того, що політичні позиції індивідів обумовлюються не впливом лідерів, ЗМІ, партій, а їх економічним становищем. У сучасних умовах розвитку суспільства найсуттєвішим чинником політичної соціалізації є конкретні економічні (наприклад, курс долара) та політичні події, що змінюють становище індивідів.

Отже, наша країна в сучасних умовах розвитку суспільства перебуває у стані кризи системи політичної соціалізації, що, безумовно, впливає на зміст політико-психологічних складових розвитку сучасного суспільства. Так, поява нових груп інтересів, які ігнорувалися політичними інститутами, що самі довгий час перебували у стадії перебудови, призвела до порушень у механізмі трансляції політичних ідеалів і цінностей від покоління до покоління. Зміни в економічній та соціальній сферах життя спричинили зміни в освіті, культурі, стилі життя, системі цінностей різних груп населення, масовій поведінці, загальном у масовій психології.

Політика притягує людину до себе безлічно сторін, багато в чому невідомих та цікавих, і те, як окрема людина чи маси сприймають її та виявляють своє ставлення до тих чи інших політичних подій, які з елементів політико-психологічних складових суспільства домінують чи перебувають у тіні, стає предметом дослідження науки та практики, бо нехтування цими складовими може призвести до вкрай негативних наслідків, аж до руйнування суспільства.

Література: 1. Головатий М. Ф. Політична психологія. Навч. посіб. — К.: МАУП, 2001. — 244 с. 2. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. — К.: Генеза, 1997. — 400 с. 3. Словник соціологічних і політологічних термінів: Довідк. вид. / Укл.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, М. І. Панов та ін. — К.: Вища шк., 1993. — 156 с. 4. Політологічний словник / За ред. проф. В. І. Астахової та проф. М. І. Панова. — Харків: Прапор, 1997. — 200 с.

УДК 631.15/16

Котляров Л. Д.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ МЕХАНІЗМОМ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У 2000 році в Україні 14 020 підприємств викидали шкідливі речовини в атмосферу, воду і землю. Сьогодні із забрудненням навколишнього середовища необхідно боротись за допомогою екологічних податків. Підприємства, які не забруднюють навколишнє середовище, потрібно преміювати з особливого фонду за рахунок коштів, одержаних від екологічного податку та штрафів.

В Україні прийнятий Закон "Про охорону навколишнього середовища", а також інші нормативні документи (уряду, міністерств тощо), які спрямовані на охорону навколишнього середовища. Однак, незважаючи на це, багато підприємств продовжують забруднювати довкілля. Так, у 2000 році в Україні 14 020 підприємств викидали в атмосферу шкідливі речовини, об'єм яких становив 3 953,4 тис. тонн, а викиди одним підприємством в середньому становили 282 тонни [1, с. 238]. Але є регіони, де викиди більші в 1,5 – 4,5 рази.

За даними статистики, кількість викидів шкідливих речовин зменшилась. Так, якщо в 1990 році викидалося в атмосферу 9 439,1 тис. тонн, то в 2000 році — 3 953,4 тис. тонн [1, с. 237]. Чому ж відбулося зменшення викидів в атмосферу? Автор вважає, що це пов'язано з економічною кризою, яка зумовила спад промислового виробництва, що призвело до скорочення обсягу споживання ресурсів, а отже, й до зменшення викидів шкідливих речовин.

Про спад виробництва у 1990 – 2000 роках свідчать такі дані: виробництво електроенергії скоротилось з 298 млрд. кВт-год у 1990 році до 171 млрд. кВт-год у 2000 році, або в 1,7 рази, виробництво вугілля відповідно скоротилося більш, ніж у 2 рази, мінеральних добрив — більш, ніж у 2 рази, цементу — у 4,3 рази тощо [3, с. 234 – 236]. В окремих регіонах видобуток вугілля, нафти тощо знизився ще більше. Розрахунки, проведені автором, показують, що якби обсяг виробництва продукції сьогодні в Україні був на рівні 1990 року, то викиди становили б 9 448,6 тис. тонн, а це на 9,5 тис. тонн більше, ніж викидалося в 1990 році. Це пов'язано з